

СПОРТИВНЕ ОРІЄНТУВАННЯ: ІСТОРИЧНИЙ НАРИС

У статті розглядаються шляхи розвитку та функціонування спортивного орієнтування у світі й Україні від становлення до сучасності. Також визначено етапи формування спортивного орієнтування як виду спорту.

Ключові слова: спортивне орієнтування, історія, вид спорту.

В статье рассматриваются пути развития и функционирования спортивного ориентирования в мире и Украине от становления к современности. Также определены этапы формирования спортивного ориентирования как вида спорта.

Ключевые слова: спортивное ориентирование, история, вид спорта.

This article deals with the ways of development and functioning of sport orienteering in the world and Ukraine from the beginning till the modern times. Also some stages of sport orienteering as a kind of sport are defined.

Key words: orienteering, history, kind of sport.

Постановка проблеми та аналіз результатів останніх досліджень. Сьогодні немає такого виду спорту, який би давав стільки багато будь-якій людині: бути здоровим, можливість пізнавати світ, спілкуватися із природою й приємними людьми, розвиватися духовно, інтелектуально й фізично, перебувати в азарті змагань. І все це в будь-який час року, бігом, на лижах, на велосипедах, на інвалідних візках. І неважливо, скільки тобі років – 10, 30 або 68 – у кожного є вибір дистанції по складності, щоб змагатися з рівними собі за силою, віком і рівнем підготовки. Усе це – спортивне орієнтування [6].

За 47 років історії українське орієнтування пройшло шлях від різновиду туризму до спорту найвищих досягнень, що свідчить про його надзвичайну популярність серед молоді. Українські тренери й спортсмени зробили вагомий внесок у розвиток та вдосконалення спортивного орієнтування як на теренах СРСР, так і в незалежній Україні. Змінилися спортивні карти, обладнання й параметри дистанцій, екіпірування учасників, але незмінним залишилося правило: найшвидше подолати дистанцію, відшукуючи червоно-білі призми контрольних пунктів за допомогою карти й компаса.

Шлях розвитку, який пройшло орієнтування України, нелегкий: були успіхи, поразки, злети й падіння, помилки, але орієнтування вдосконалювалось як окремий вид спорту. І зараз Україна вже має цілий ряд досягнень на світовому рівні. Але чим вищий рівень досягнень, тим важче йти вперед. Цей шлях буде легшим, якщо ті, хто зараз здобувають славу Україні й українському орієнтуванню, зможуть спиратися на історичний досвід тренерів, спортсменів, суддів, організаторів змагань зі спортивного орієнтування в Україні. Цей досвід має застерегти від помилок, що вже були, та допомогти вибрати такі шляхи, які виправдали б себе в умовах нашої держави.

Історія спортивного орієнтування в Україні – це цілий пласт історії спорту України.

Аналіз наукової літератури та дисертаційних досліджень з означеної проблеми свідчить про недостатній рівень вивчення історії розвитку спортивного орієнтування в Україні та світі. Усе це й зумовило актуальність дослідження.

Мета дослідження – вивчити процес розвитку спортивного орієнтування в Україні.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети використовувався аналіз літературних та науково-методичних джерел, звітів обласних державних центрів туризму й краєзнавства учнівської молоді щодо проблеми дослідження, теоретичний аналіз.

Результати дослідження. Офіційно батьківщиною орієнтування вважається Норвегія, де 31 жовтня 1897 році було організовано перші офіційні змагання (рис. 1) зі спортивного орієнтування [1; 4; 9; 11; 12; 13].

Рис. 1. Перша карта для змагань зі спортивного орієнтування 31.10.1897 року. Масштаб 1:30000, перетин 20 м

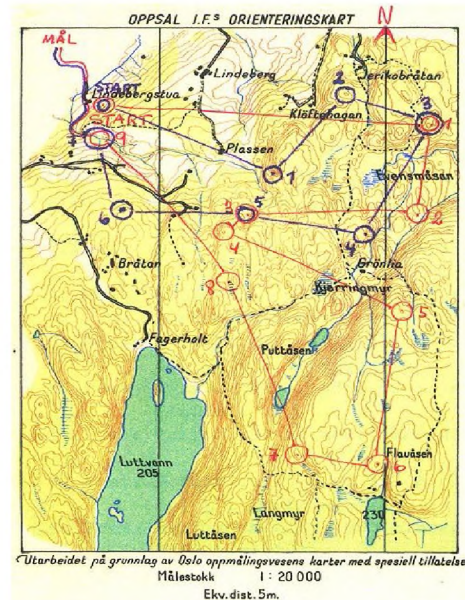

Рис. 2. Перша кольорова карта 30.04.1950 року. Норвегія

Десь на початку століття з орієнтуванням знайомляться й фіни. У 1906 р. почала проводитися традиційна естафета Оулу–Гельсінкі, організована так, що учасникам, щоб дійти до фінішу, потрібно було користуватися картою. Такі ж вимоги були й перед лижниками під час щорічних гонок по маршруту Порво–Гельсінкі. Проводилися й інші спортивні зустрічі, але про них майже нічого не відомо [1]. Також в 1904 році проводяться перші офіційні змагання із зимового орієнтування у Фінляндії [8; 9].

Після Першої світової війни найбільшою подією в орієнтувальників стали змагання 1919 р., коли на старт вийшли 220 шведських спортсменів. Ті самі змагання, на честь яких був споруджений пам'ятник Першому орієнтувальнику [7; 8; 9].

Але справді масовий характер змагання набули лише в 30-ті роки, у першу чергу в Скандинавських країнах. Збільшується кількість змагань, що проводяться окремо для початківців і досвідчених спортсменів, при цьому учасники розподіляються за багатьма віковими групами. Уводяться в практику нові види орієнтування: нічні, марафонські, естафетні змагання. Аматори лісового спорту змагаються на велосипедах, мотоциклах, моторних човнах, байдарках. Регулярно проводяться курси для підготовки організаторів, суддів, начальників дистанцій, тренерів. Орієнтування широко впроваджується в систему фізичного виховання в школах, вищих навчальних закладах й армії. Видається численна кількість популярної та навчальної літератури. З'являються перші рідинні компаси – шведський “Silva” і фінський “Суунто”. Щоб стимулювати підвищення майстерності спортсменів, затверджуються спортивні звання й значки, організуються міжнародні зустрічі. Уже в 1935 р. у Фінляндії, а трьома роками пізніше й у Швеції створюються національні федерації й починається регулярне проведення загальнодержавних чемпіонатів. У 1946 р. скандинавські орієнтувальники об'єднуються в Раду

орієнтування Північних країн, що вважає своїм головним завданням популяризацію лісового спорту й організацію зустрічей між країнами Скандинавського півострова. Аматори бігу з картою й компасом з'являються у Швейцарії, Німеччині, Угорщині, інших державах.

У соціалістичних країнах орієнтуванням почали займатися в основному після Другої світової війни [3; 8]. В Угорщині, Німеччині, Чехословаччині, Польщі, Болгарії, Румунії почали проводитися командні змагання з обов'язковим контрольним вантажем для учасників. На контрольних пунктах спортсмени виконували завдання з топографії та краєзнавства, відповідали на питання, пов'язані з наданням першої медичної допомоги. У перших міжнародних зустрічах з'ясувалося, що правила змагань у всіх країнах значно відрізняються одні від одних. Для розробки єдиної точки зору 1958 р. у Будапешті була скликана конференція представників соціалістичних країн. У тому ж році за новими правилами в Угорщині були проведені перші міжнародні змагання на Кубок озера Балатон, які надалі стають традиційними.

Через два роки на установчому з'їзді в Данії була створена Міжнародна федерація орієнтування (IOF), до якої ввійшли Болгарія, Данія, Угорщина, Німеччина, Норвегія, Фінляндія, Чехословаччина, Швейцарія й Швеція [4; 10; 14]. У 1984 р. Міжнародна федерація орієнтування поєднувала вже 35 країн, однак СРСР її членом не був. У цей час членами Міжнародної федерації орієнтування є 71 країна, у тому числі й Україна [13].

Природно, що першими практичними кроками нової федерації стало проведення офіційних міжнародних змагань. У 1962 і 1964 роках відбулися дві першості Європи. Звання першого європейського чемпіона вибороли норвежець М.Лістад і шведка У.Ліндквіст. На третьому конгресі Міжнародної федерації орієнтування, що відбувся в Болгарії 1965 р., було ухвалено рішення про проведення чемпіонатів світу (рис. 2) раз у два роки, щоправда, коло учасників світової першості, що проходила у Фінляндії в 1966 р., обмежилося представниками європейського спорту. Значний успіх на цих змаганнях супроводжував збірну Швеції, що завоювала три золоті медалі. Шведи виграли також чоловічу й жіночу естафети.

Рис. 3. Переможний фініш та нагородження. Чемпіонат світу 1970 р., 1989 р.

Багато фахівців вважають, що перші в історії радянського спорту змагання з орієнтування були проведені в 1939 р. у Ленінградській області [1; 5; 7; 8; 9]. У них брали участь команди туристів з навантаженими рюкзаками, які повинні були вночі

пройти дистанцію 20–25 км і знайти один контрольний пункт. У січні 1941 р. подібні змагання, але вже на лижах, проводилися в Кавголові й були пов'язані не тільки з пошуком контрольних пунктів, але й з організацією ночівлі в польових умовах. У змаганнях брали участь чоловічі й жіночі команди, кожна з яких складалася з 10 чоловік. Аналогічний захід був організований у Підмосков'ї для військових патрулів на 20-кілометровій дистанції.

Всесоюзна секція туризму в 1957 р. випустила “Тимчасові правила змагань з туризму”, які включали змагання по закритому маршруту й передбачали проведення денних і нічних змагань туристських команд з елементами орієнтування на місцевості. Вказувалася й вага контрольного вантажу для кожного учасника (наприклад, для чоловіків-розрядників вага рюкзака становила 12 кг). Ці правила зіграли вирішальну роль у популяризації бігу з картою й компасом, а ряд принципів положень склав основу правил проведення змагань з орієнтування. Проте нові спортивні закони залишали більшу свободу дій для суддів, особливо в питаннях планування дистанцій.

Найбільш відповідальним випробуванням для нових правил стали перші всесоюзні змагання зі спортивного орієнтування. Вони були проведені 12 жовтня 1963 року на Україні в місті Ужгород [5; 6; 7; 14]. Змагання зібрали 29 команд. Другі всесоюзні змагання були поведені через два роки в 1965 році в Пермі. Ці змагання розкрили багато недоліків у правилах, які були усунуті в наступних редакціях. Більш чітко були визначені обов'язки учасників і суддів, вимоги до дистанцій і карт. Була усвідомлена необхідність проведення коректування карт.

У травні 1963 р. у м. Канів пройшов перший чемпіонат України з орієнтування. Проводила змагання Українська республіканська рада з туризму та екскурсій. Команди всіх областей України були укомплектовані відомими в той час туристами, багато з яких займаються туризмом й досі. Так, за київську команду виступав Б.Леві, який потім став майстром спорту з туризму та суддею Всесоюзної категорії з орієнтування, за одеську – В.Кашинцев, який багато років очолював відомий всім туристам України Одеський міський клуб туристів та багато інших. Перемогу одержала команда Одеси. В особистому заліку першими чемпіонами України стали Е.Степаненко (Одеса) і В.Смірнов (Київ) [14].

Другий чемпіонат України відбувся в Івано-Франківській області в місті Яремче. Третій чемпіонат провели в Київській області, у с. Катюжанка. Далі чемпіонати України зі спортивного орієнтування проводилися щорічно. Виключення склав тільки 1970 рік, коли через епідемію холери були скасовані всі масові спортивні заходи на Україні.

У 1964 році була створена Федерація спортивного орієнтування України. Тоді вона називалася Українська республіканська секція орієнтування на місцевості. Першим президентом федерації України став Анатолій Бірюков – бойовий офіцер, учасник Великої вітчизняної війни, професійний топограф.

Другим президентом ФСО України в 1965 році став Михайло Горностайпольський, який пробув на цій посаді 12 років поспіль. Він брав участь у змаганнях, коректував карти, інспектував і ставив дистанції не тільки на Україні, але й в інших регіонах СРСР. З цієї спеціалізації він став першим українським суддею Всесоюзної категорії з орієнтування. Під його безпосереднім керівництвом проходила робота президії, організація й проведення національних змагань, конференцій, зборів суддів й інших заходів. Михайло Горностайпольський багато років був членом Центральної секції орієнтування СРСР. Завдяки його впливу й активності Україна одержала право проведення Чемпіонатів СРСР у Черкасах, Сумах і Чернівцях.

У 1966 році у Всесоюзній класифікації спортивних розрядів, у розділі “спортивне орієнтування” з'явилося звання “Кандидат у майстри спорту” і “Майстер спорту

СРСР". Виконати ці нормативи було надзвичайно складно. Досить представити той факт, що з 1966 по 1972 рік тільки 7 представників України виконали цей норматив. Першим спортсменом України, що став майстром спорту СРСР з орієнтування, була Зоя Єгорова з Харкова.

З 1968 року почали проводитися чемпіонати України з орієнтування на лижах. У цьому виді орієнтування першими чемпіонами України стали Галина Бордуліна з Харкова та Володимир Лабага з Києва.

З 1969 року всесоюзні першості проводилися щорічно. Стали з'являтися багатоденні змагання. Удосконалювалися правила, з'являлися методичні й навчальні матеріали, почалась видаватися література з орієнтування. Щорічно проводилися всесоюзні, республіканські, обласні семінари головних суддів, секретарів, начальників дистанцій. Швидкий ріст числа орієнтувальників привів до необхідності професійного планування тренувальних процесів, лікарсько-медичного контролю. Потужним стимулом до розвитку цього спорту було бажання виступати за збірну СРСР у міжнародних змаганнях. Збірна команда СРСР вперше прийняла участь в міжнародному турнірі в 1965 р. у Чехословаччині, куди з'їхалися найсильніші орієнтувальники світу. Починаючи з 1967 р. виступи команди збірної СРСР за кордоном стали регулярними. Однак виступи радянських спортсменів були досить на низькому рівні. Перевага скандинавських спортсменів усе ще була занадто великою.

І це не випадково. Орієнтуванню на теренах СРСР традиційно виділялась досить слабка увага з боку держави. Підготовкою спортсменів довгий час займалися тільки дитячі екскурсійно-туристичні станції й будинки піонерів. У країні працювала лише одна дитячо-юнацька спортивна школа зі спортивного орієнтування (ДЮОШ) – Челябінська. Однак уже в 80-ті роки й в інших містах країни стали з'являтися ДЮОШ – у Москві, Ленінграді, Києві, Горькому, Саратові й ін. Із року в рік зростала кількість змагань, із кожним сезоном збільшувалося число спортсменів-орієнтувальників. У багатьох містах відкриті змагання стали влаштовуватися посередині тижня, після робочого дня. Логічним кроком у популяризації орієнтування було створення 28 квітня 1979 р. при спорткомітеті СРСР Всесоюзної федерації спортивного орієнтування, що об'єднала сотні тисяч шанувальників бігу з картою й компасом.

У 60–70-х роках орієнтування на Україні стрімко розвивалося. Основою цього розвитку було виникнення у всіх областях України великої кількості секцій при колективах фізкультури, а потім при дитячих позашкільних закладах, які культивували орієнтування. Якщо спочатку на Україні орієнтуванням займалися в основному дорослі, то з початку 70-х років, із появою тренерів у позашкільних закладах, до орієнтування стало залучатися багато дітей.

Уже на початку 70-х років стало ясно, що без високої фізичної підготовки не можна домогтися результатів в орієнтуванні. Так, уперше в СРСР на Україні, за пропозицією одного із тренерів збірної М.Аврутиса, були введені нормативи з фізичної підготовки для кандидатів у збірні команди УРСР.

У березні 1978 року на 79 сесії Міжнародного Олімпійського комітету в Празі спортивне орієнтування було визнане олімпійським видом спорту, але який не входить у програму Олімпійських ігор [4].

На початку 80-х років тести з легкої атлетики стали приймати на всіх змаганнях, від чемпіонату району до чемпіонату СРСР. Учасників, що не виконали норматив на стадіоні, до дистанцій орієнтування не допускали. Із введенням контрольних нормативів з легкої атлетики ріст рівня орієнтування різко став падати, знизилася масовість учасників змагань. Позитивним боком цього нововведення став відбір найсильніших орієнтувальників у збірні команди та їх гідні виступи на Всесоюзних змаганнях.

У середині 80-х років основною ланкою в підготовці українських збірних була система навчально-тренувальних зборів й участь у змаганнях різного рівня. Усі ці заходи ретельно планувалися по строках і за місцем проведення, забезпечувалися тренерським складом. У цей час у збірні команди УРСР входили такі спортсмени: Ю.Омельченко, Н.Вінницька, А.Михайлов, С.Даньков, Р.Слободянюк, Ю.Дорош, А.Слободжанінов, А.Мальчик, М.Луклян, М.Пугач, В.Заєрко, М.Чернушка, Л.Олексин, Т.Денисенко. Надалі всі ці спортсмени посідали призові місця на Всесоюзних змаганнях, чемпіонатах світу і Європи.

Після розпаду СРСР й утворенням незалежної держави спортивне орієнтування в Україні, у зв'язку з настанням економічної кризи й різким зменшенням фінансування спортивних заходів, виявилось на грані розвалу.

Згодом, завдяки зусиллям ентузіастів, українські спортсмени стали знову брати участь у міжнародних змаганнях і навіть домагатися успіхів на етапах Кубка світу, чемпіонатах світу і Європи.

Головні успіхи українських орієнтувальників середини 90-х років належать військовим і студентам. Неодноразовими переможцями й призерами чемпіонатів світу і Європи серед військових спортсменів ставали Ю.Омельченко, А.Михайлов, І.Трухан і Н.Вінницька. Велику роботу з підготовки цих спортсменів вів армійський тренер із Чернівців Г.Бордіян.

Вершина досягнень українських студентів випала на долю Р.Федотова, В.Щербини, С.Русецького й А.Михайлова, які в 1996 році в складі естафетної команди стали чемпіонами світу серед студентів.

У липні 2002 року XXI конгрес Міжнародної федерації спортивного орієнтування (IOF) дав право проведення чемпіонату світу в м. Київ. У запеклій боротьбі з Данією, Чехією й Угорщиною Україні вперше випала честь організувати подібного рангу змагання. У цих змаганнях брала участь рекордна кількість країн – 43 з усіх 5 континентів, також була випущена пам'ятна монета, спеціально підготовлена до цих змагань. Головним суддею змагань був Віктор Кірьянов [5].

У 2005 році спортивним орієнтуванням займалося близько 5 800 чоловік, у 2008 році число спортсменів виросло до близько 7 600 чоловік. Цей показник свідчить про популярність цього виду спорту в Україні.

Найкращі результати українців на чемпіонатах, Кубках світу й першостях Європи: Юрій Омельченко (м. Чернівці) – перший український чемпіон світу (1995 р., Німеччина), срібний призер чемпіонату світу у 2003 і 2004 роках. Руслан Глебов (м. Дніпропетровськ) – чемпіон Європи серед юніорів (2004 р., Австрія), бронзовий призер чемпіонату світу серед юніорів (2006 р., Литва). Валерій Цодиков (м. Дніпропетровськ) – переможець Кубка світу з трепл-орієнтування 2003 року в параолімпійському класі, срібний призер чемпіонату світу (2004 р., Швеція), срібний призер чемпіонату Європи (2006 р., Литва).

Висновки.

1. Спортивне орієнтування виникло й розвивалось як об'єктивна суспільна потреба, згодом воно поступово затвердилося в якості одного з важливих засобів виховання дітей і молоді. У його розвитку простежується три етапи: утворення передумов для організованого орієнтування по топографічних картах, становлення й наступний розвиток орієнтування як самостійного виду спорту, утвердження міжнародних правил і наступне проведення чемпіонатів світу.
2. Спортивне орієнтування є порівняно молодим видом спорту, проте воно вже набуло певної популярності й продовжує поширюватися серед різних верств населення багатьох країн світу. Гідне місце посіло спортивне орієнтування й в

Україні, зокрема в Чернівецькій області, чому сприяли природні умови й відповідний ландшафт місцевості.

3. В Україні спортивне орієнтування в останні роки перебуває на підйомі, постійно розширюється його географія. Це пов'язано з активізацією діяльності Федерації спортивного орієнтування України, яка працює під егідою Міжнародної, яка займається пропагандою орієнтування, із метою потрапляння в програми зимових і літніх Олімпійських ігор.

1. В'яткин Л. А. Туризм и спортивное ориентирование : уч. пособие / Л. А. Вяткин, Е. В. Сидорчук. – М. : Академия, 2009. – 208 с.
2. Галан Я. Сучасна система оцінки загальної і спеціальної підготовленості спортсменів-орієнтувальників / Я. Галан // Вісник Прикарпатського університету. Фізична культура. – Івано-Франківськ, 2010. – Вип. 11. – С. 102–109.
3. Езоп Э. Развитие спортивного ориентирования в СРСР и за рубежом до 1966 г. : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук. – Тарту, 1967. – 28 с.
4. Елигаров В. История мирового спортивного ориентирования / Виктор Елигаров // Азимут. – № 5. – 2007. – С. 12–17.
5. Лех Я. Орієнтування по-київськи / Я. Лех // Олімпійська арена. – 2007. – № 8. – С. 14–15.
6. Проблемы современного развития спортивного ориентирования : материалы Всерос. науч.-практ. конф. – М. : ФЦДЮТиК, 2007. – С. 36–38.
7. Спортивне орієнтування : метод. рек. / укл. А. А. Слобожанінов. – Чернівці : Рута, 2000. – 32 с.
8. Роговский В. Ф. Спортивное ориентирование / В. Ф. Роговский, Т. К. Соловых // Спортивная энциклопедия Беларуси. – Минск : БелЭн, 2005. – С. 5–32.
9. Чехихина В. В. Современная система подготовки в спортивном ориентировании / В. В. Чехихина. – М. : Советский спорт, 2006. – 232 с. – ISBN 5-9718-0053-1.
10. Чехихина В. В. Теоретико-методические основы взаимосвязи физической и специализированной интеллектуальной подготовки в процессе спортивной тренировки (на материале спортивного ориентирования) : дис. ... доктора пед. наук / В. В. Чехихина. – М., 1996. – 360 с.
11. Фесенко Б. А. Книга молодого ориентировщика / Б. А. Фесенко. – М. : ЦЦЮТ, 1997. – 72 с.
12. Режим доступу : http://orienteering-history.info/ahist_01.php.
13. Режим доступу : <http://www.orienteering.org/index.php/iof2006/IOF/Commissions>.
14. Режим доступу : <http://www.orienteering.org.ua>.

Рецензент: канд. істор. наук, доц. Луцький Я. В.